

Stuðningsúrræðið tilsjón í barnaverndarmálum

María Gunnarsdóttir,

MA, félagsráðgjafi, og forstöðumaður barnaverndar Reykjanesbæjar

Anni G. Haugen,

lektor við félagsráðgjafadeild HÍ

María Gunnarsdóttir

Anni G. Haugen

Útdráttur

Grein þessi er byggð á eigindlegri rannsókn en markmið hennar var að kanna hvenær tilsjón er beitt í barnaverndarmálum, uppbyggingu tilsjónar, reynsluna af úrræðinu og vinnuaðferðir félagsráðgjafa. Tvær barnaverndarnefndir tóku þátt í rannsókninni. Tekin voru viðtöl við fjóra félagsráðgjafa og tvær fjölskyldur. Tilsjónarsamningar og umsóknir um tilsjón voru skoðuð auk þess sem félagsráðgjafar hjá barnaverndarnefndunum svöruðu spurningalista um hverja fjölskyldu sem þáði tilsjón árið 2009. Niðurstöður benda til þess að helsta ástæðan fyrir afskiptum barnaverndarnefndar, þegar tilsjón var beitt, sé vanræksla varðandi umsjón og eftirlit, og tilfinningaleg vanræksla. Helstu markmið tilsjónar voru að veita uppeldislega ráðgjöf, skipuleggja daglegt líf heimilisins og veita móður persónulegan stuðning. Þátttaka foreldra og barna við gerð markmiða og við mat á árangri tilsjónar var takmarkaður. Við mat á niðurstöðum bendir ýmislegt til þess að helsti kostur úrræðisins sé sá að þjónustan fer fram á heimili fjölskyldunnar og er einstaklingsmiðuð. Helstu ókostir úrræðisins voru lítil verkstjórn og eftirlit og skortur á skýrum verkferlum.

Lykilorð: Barnavernd, tilsjón, barnamiðuð nálgun, þátttaka foreldra og barna.

Abstract

This article is based on a qualitative research where the aim was to evaluate the use of a support person in child protection cases, to understand the experience of the participants, the structure of the support person resource and social work methods. Two child protection committees participated in the research. Interviews were conducted with four social workers and two families. Contracts made between the child protection services and the supported families and application for the support were analyzed. In addition, the social workers filled out a questionnaire about the families who had got support from a support person in 2009. Results from this research suggest that the main reasons for the intervention of child protection in relation to using support persons, are neglected supervision and care and emotional neglect. The main objectives in using support persons were to provide pedagogical guidance, to organize daily routines at home and to offer personal support to the mother. Parents' and children's participation in making goals and evaluating the effectuality of the support person resource was limited. In evaluating the results, there is much that indicates that the main advantage of the support person resource was that the

service was provided in the family's home and was personalized. However the main disadvantages were low supervision and lack of clear procedures.

Keywords: Child protection, support person, child-directed practice, involvement of parents and children.

Inngangur

Í barnaverndarstarfi hefur verið lögð áhersla á að veita fjölskyldum stuðning á heimili og tilsjón er eitt af þeim úrræðum sem hægt er að beita skv. barnaverndarlögum. Foreldrahlutverkið er eitt mikilvægasta hlutverk sem einstaklingar taka að sér á lífsleiðinni og að sama skapi vandasamt. Samkvæmt 28. gr. barnalaga nr. 76/2003 er foreldrum skylt að tryggja barni sínu gott uppeldi, veita því umönnun og sýna því virðingu. Auk þess skulu foreldrar leiðbeina því og vernda það gegn ofbeldi. Ráðherranefnd Evrópuráðsins samþykkti árið 2006 tilmæli til ríkisstjórna aðildarríkjanna um stefnu til eflingar foreldrahæfni. Þar er lögð áhersla á að foreldrum beri að veita barni sínu víðeigandi uppeldi þannig að það geti notið sín sem best. Foreldrar þurfa að mæta þörfum barnsins af ást og öryggi, verja tíma með börnunum ásamt því að kenna þeim að virða reglur og hegða sér í samræmi við þær (Evrópuráðið, 2006). Að veita stuðning á heimili er ein leið til að efla foreldra í uppeldis hlutverkinu en það samræmist vel meginmarkmiðum tilsjónar sem er að aðstoða foreldra við að sinna forsjár- og uppeldisskyldum sínum. Þjónustan er einstaklingsmiðuð þar sem reynt er að sníða hana eftir þörfum fjölskyldunnar. Að fara á heimili fjölskyldunnar er góð leið til að kanna aðstæður og fara yfir þau úrræði sem þar eru til staðar. Á heimilinu er hægt að skoða betur tengslin milli foreldra og barna auk þess sem foreldrar eiga auðveldara með að tileinka sér nýja færni í eigin umhverfi því að þar eru þeir yfirleitt öruggari en utan heimilis (Berry, Charlson og Dawson, 2003; Helga Jóhannesdóttir, 1997).

Í fyrirnefndum reglum Evrópuráðsins (2005), svo

og í barnaverndarlögum nr. 80/2002, kemur fram að veita eigi fjölskyldum stuðning í samræmi við sérstakar þarfir þeirra og að vistun barns utan heimilis eigi að vera undantekning. Samhliða þessum áherslum er aukin krafa í samfélaginu um samráð og virka þátttöku foreldra og barna í ákvarðanatöku við vinnslu máls. Samvinna við börn og foreldra við vinnslu barnaverndarmáls er oft forsenda þess að breytingar á umönnun og aðbúnaði barna takist. Þrátt fyrir auknar kröfur um samráð hafa rannsóknir, sem gerðar hafa verið á þátttöku barna við vinnslu mála, sýnt fram á að hún sé takmörkuð (Anni G. Haugen, 2009; Guðrún Kristinsdóttir, 2004; Halldór S. Guðmundsson, 2005; Hervör Alma Árnadóttir, 2006; Schofield og Thoburn, 1996).

Rannsóknin er sú fyrsta sinnar tegundar hér á landi og vonandi mun hún hafa ákveðið gildi til eflingar stuðningsúrræðum í barnavernd þar sem hún varpar nokkru ljósi á þann hóp sem þiggur tilsjón.

Rannsóknarspurningarnar voru eftirfarandi:

- Hvernig er vinnuaðferð félagsráðgjafa í barnavernd þegar þeir beita tilsjón í barnaverndarmálum?
- Hvenær er tilsjón beitt í barnaverndarmálum?
- Hvernig er tilsjón uppbyggð?
- Hver er reynslan af tilsjón?

Rannsóknin hófst í október 2010 og lauk í apríl 2011. Tvær barnaverndarnefndir tóku þátt í henni og notaðar voru þrjár aðferðir við gagnasöfnun. Í fyrsta lagi voru tekin opin viðtöl við félagsráðgjafa og fjölskyldur, í öðru lagi voru fyrirliggjandi gögn skoðuð og í þriðja lagi svöruðu félagsráðgjafar í barnavernd spurningalista.

Rannsóknin var unnin til meistaraþrófs undir leiðsögn Anníar G. Haugen, lektors í félagsráðgjöf við Háskóla Íslands.

Stuðningsúrræðið tilsjón

Almenn skilgreining á orðinu tilsjón er eftirlit og umsjón (Árni Böðvarsson, 1982) og samkvæmt 22. gr. reglugerðar um úrræði á ábyrgð sveitarfélaga samkvæmt ákvæðum barnaverndarlaga nr. 652/2004 er tilsjónarmaður skilgreindur sem einstaklingur er starfar á vegum barnaverndarnefndar. Hann starfar á heimili fjölskyldu og aðstoðar foreldra við að sinna forsjár- og uppeldisskyldum með tilliti til þarfa barnanna. Mikilvægt er að huga að ýmsum þáttum áður er tilsjónarmaður er ráðinn á heimili, t.d. hve

lengi tilsjónarmaðurinn á að starfa á heimilinu, hver markmiðin eru með tilsjón og hvenær skuli framkvæma endurmatið. Tryggja þarf að aðilar máls, þ.e. foreldrar, barnið sjálft og tilsjónarmaðurinn, þekki hlutverk tilsjónarmanns (Barnaverndarstofa, e.d.).

Ekki eru gerðar formlegar menntunarkröfur til tilsjónarmanns en æskilegt er að hann hafi reynslu af því að vinna með börnum og fjölskyldum, sé vel hæfur til mannlegra samskipta og hafi getu til að leiðbeina og miðla þekkingu. Það fer eftir barnaverndarnefndum hvort tilsjónarmaður er ráðinn í fasta stöðu eða lausráðinn (Barnaverndarstofa, e.d.).

Tilsjón er eitt þeirra úrræða sem beitt er í barnaverndarmálum með samþykki foreldra. Við beitingu tilsjónar skal ávallt gera skriflega áætlun um meðferð máls samkvæmt 23. gr. barnaverndarlaga og tilsjónarsamning skv. 5. gr. reglugerðar. Foreldrar skrifa alla jafna undir áætlunina en tilsjónarmaður undir tilsjónarsamninginn. Áætlun um meðferð máls skal gerð í samvinnu við foreldra og eftir atvikum barna sem hafa náð 15 ára aldri. Einnig þarf að hafa samráð við yngri börn eftir því sem aldur þeirra og þroski gefa tilefni til. Í tilsjónarsamningi á m.a. að koma fram markmið með úrræðinu, tímasetning samráðsfunda, skýrslugerð og varðveisla persónuupplýsinga. Mikilvægt er að allir aðilar málsins geri sér ljóst hver vandinn er auk þess að þekkja að hvaða markmiðum er stefnt og hlutverkin verða að vera vel skilgreind. Til að þetta geti átt sér stað er mikilvægt að traust myndist milli barnaverndarstarfsmanns, tilsjónarmanns, foreldra og barna svo að allir aðilar finni til öryggis í samstarfinu. Samvinnan þarf að einkennast af heiðarleika, einlægni og gagnkvæmri virðingu (Anni G. Haugen, 2007; Barnaverndarstofa, e.d.; Reglugerð nr. 652/2004).

Tilsjónarmaður starfar á heimili fjölskyldunnar þar sem siðir, venjur, og viðhorf geta verið ólík því sem hann á að venjast. Starfsmaðurinn þarf að vera sér meðvitaður um eigin viðhorf því að mörgu leyti er hann eins og gestur á heimilinu jafnframt því sem honum er skylt að veita fjölskyldunni ráðgjöf og stuðning. Huga þarf að þáttum eins og öryggi starfsmannsins og það að fara á heimili fólks felur í sér ákveðna röskun á lífi þess. Viðhorf fjölskyldunnar gagnvart starfsmanninum skiptir miklu máli. Ef foreldrar og börn eru sátta við tilsjónarmanninn eru meiri líkur á að þau séu tilbúnari að tjá óskir sínar og væntingar til hans því þau eru alla jafna örugg á heimili sínu (Barnaverndarstofa, e.d.; Beder, 1998; Helga Jóhannesdóttir, 1997)

Þátttaka foreldra og barna í barnaverndarvinnu
Barnaverndarlögin gera ráð fyrir að barnaverndarmál séu unnin í samvinnu við börn og foreldra og þeim sýnd nærgætni og virðing (Barnaverndarlög nr. 80/2002). Waterhouse og McGhee (sjá Slettebø og Seim, 2007) líta svo á að samvinna í barnaverndarvinnslu sé til staðar þegar foreldrar og börn eru virkjuð í að taka ákvarðanir sem varða velferð barnanna og þegar gott upplýsingaflæði og heiðarleg samskipti eru á milli allra aðila. Þannig má líta svo á að samvinna feli það í sér að fagmenn og fjölskylda deili ábyrgð og taki auk þess mið af því valdamisvægi sem er innbyggt í barnaverndarstarfið. Rannsóknir þar sem rætt hefur verið við börn í barnavernd hafa sýnt fram á að þau telja félagsráðgjafa valdamikla og líta svo á að tengslin við þá séu mikilvæg til að hjálpa þeim við að vinna með vanda sinn (Fern, 2008; Munro, 2001). Í barnaverndarvinnu hefur verið skortur á samvinnu barnaverndarstarfsmanna við foreldra og börn og ekki virðist venja að leita eftir sjónarmiðum þeirra eða að þeim séu gefnar nægar upplýsingar um ástæður afskipta (Guðrún Kristinsdóttir, 2004; Larsen, 2011; Schjeldrup, Omre, Marthinsen, Hoverak og Hyrve, 2005). Þetta getur m.a. leitt til þess að þau eiga erfitt með að meta þá aðstoð sem þau fá (Sandbæk, 1999). Ákvarðanirnar eru því oft litadar af forsjarhyggju sem miðar ekki að þörfum allra fjölskyldumeðlima. Jafnframt hafa barnaverndarstarfsmenn verið gagnrýndir fyrir að hlusta einungis á hugmyndir foreldra sem getur leitt til þess að barnið fær ekki þá vernd og umönnun sem það þarfnast. (Anni G. Haugen, 2007). Afleiðing þessa er m.a. sú að sjónarmið foreldra eru nær alltaf ráðandi þegar ákvarðanir eru teknar í barnaverndarmálum (Schofield og Thoburn, 1996).

Félagsráðgjafar í barnavernd vilja almennt byggja upp tengsl við börn og fjölskyldur þeirra með það að markmiði að bæta aðstæður þeirra. Tími þeirra til þess hefur farið minnkandi vegna aukinnar skýrslugerðar og fjölda barnaverndarmála. Auk þess hafa rannsóknir sem fjalla um þátttöku barna í barnaverndarstarfi sýnt fram á að sjónarmið barna í barnaverndarmálum koma oftast fram í gegnum þriðja aðila, t.d. talsmann, og að barnaverndarstarfsmenn finna oft til reynsluleysis við að beita ýmiss konar hjálpartækjum þegar verið er að vinna með börnum og eiga samskipti við þau (Anni G. Haugen, 2004; Egelund og Thomsen, 2002; Gupta og Blewett, 2007; Holland og Scourfield, 2004; Larsen, 2011; Munro, 2010). Þetta getur m.a. útskýrt hvers vegna

barnaverndarstarfsmenn hika við að ræða við börnin um þeirra sýn á málið eða veita þeim aðgang að fundum þar sem ákvarðanir eru teknar varðandi líf þeirra (Anni G. Haugen, 2010; Shemmings, 2000).

Barnamiðuð nálgun

Foreldramiðuð nálgun (e. *adult-directed practice*) var ríkjandi við vinnslu barnaverndarmála á liðinni öld en þar eru foreldrar þátttakendur í vinnslu mála og litið er svo á að þarfir og hagsmunir barna þeirra séu þeir sömu og foreldranna. Börn eiga ekki hlut að töku ákvarðana og ekki er hlustað á sjónarmið þeirra. Barnamiðuð nálgun (e. *child-directed practice*) spratt fram við aldarlok og þróaðist áfram í byrjun nýrrar aldrar í kjölfar hugmyndafræði um aukið samráð og virka þátttöku foreldra og barna að eigin barnaverndarmáli. Hugmyndafræðin um þátttökulýðræði, einkum hvað varðar þátttöku og réttindi barna, mótast mjög hugmyndir samtímans og endurspeglast í barnaverndarlögum og Barnasáttmála Sameinuðu þjóðanna. Þessi breytta sýn á stöðu barna gerir þá kröfu til félagsráðgjafa í barnavernd og félagsþjónustu að þeir tileinki sér vinnuaðferðir sem hafa það að markmiði að leiða börn og þátttöku þeirra fram í dagsljósið (Fern, 2008; Hervör Alma Árnadóttir, 2010; Þórhildur Lindal, 2007).

Barnamiðuð nálgun er ein þeirra samræðuáferða sem byggist á þátttökulýðræði og virkri þátttöku barna og foreldra í eigin barnaverndarmáli. Þegar unnið er eftir barnamiðaðri nálgun er barnið jafningi annarra sem sitja á fundum, svo sem foreldra og félagsráðgjafa, og unnið er út frá vandamálinu ásamt því að finna lausnir. Með þessari aðferð gefst barninu frekar tækifæri til að vera þátttakandi í ferlinu, bæði við að miðla upplýsingum og taka ákvarðanir. Litið er svo á að skoðanir barnsins séu jafngildar skoðunum hinna fullorðnu og samskipti innan hópsins byggjast á jafnræði barna og foreldra. Með þessu er verið að lýsa ákveðnu viðhorfi gagnvart barninu og viðurkenna að það hafi getu til að vinna með erfða reynslu, auk þess sem komið er fram við barnið eins og hvern annan einstakling sem telst hæfur til að meta eigin aðstæður (Bell, 2002; Fern, 2008; Hervör Alma Árnadóttir, 2010; McLeod, 2007; Sinclair, 2004).

Aðferð

Leitað var til tveggja barnaverndarnefnda á Íslandi til að taka þátt í rannsókninni. Til að tryggja nafnleynd og trúnað við nefndirnar hafa þær fengið gervinöfnin barnaverndarnefnd A og B. Tekin voru eigindleg

viðtöl við fjóra félagsráðgjafa og tvær fjölskyldur, þ.e. mæður og tvö börn. Einnig var ákveðið að skoða 25% af þeim tilsjónarsamningum sem gerðir voru á árinu 2009 hjá barnaverndarnefnd A og B. Barnaverndarnefnd B gerði ekki tilsjónarsamninga en þess í stað var gerð umsókn um tilsjón. Skoðaðir voru fimm tilsjónarsamningar hjá barnaverndarnefnd A og sex umsóknir um tilsjón hjá barnaverndarnefnd B. Auk þess svöruðu félagsráðgjafarnir hjá nefndunum spurningalista um hverja fjölskyldu sem þáðu tilsjón á árinu 2009 en um var að ræða 37 fjölskyldur. Spurningalistinn var hannaður af rannsakanda og taldi 16 spurningar. Þar var m.a. spurt um bakgrunn fjölskyldunnar, hvaða stuðningsúrræði fjölskyldan hefði fengið, hver væri ástæðan fyrir afskiptum barnaverndar og helstu markmið tilsjónar.

Við val á þátttakendum voru skilyrðin þau að félagsráðgjafarnir störfuðu í barnavernd og hefðu reynslu af því að nota tilsjón. Fjölskyldurnar urðu að hafa notið tilsjónar á heimili sínu auk þess sem máli þeirra varð að vera lokið sem barnaverndarmáli. Í fjölskyldunni varð að vera barn á aldrinum 12 ára eða eldra sem var tilbúið til að ræða við rannsakanda.

Félagsráðgjafarnir voru konur á aldrinum 36–56 ára. Mæðurnar voru báðar á milli fertugs og fimmtugs. Um var að ræða einstæðar mæður, önnur átti fjögur börn en hin þrjú. Þær áttu við geðræna erfiðleika að stríða og voru af þeim sökum 75% öryrkjar. Börnin voru tvær stúlkur, 12 og 16 ára gamlar. Þær stunduðu grunnskólanám og gekk vel í námi. Félagleg staða þeirra var góð að eigin sögn og þær áttu margvísleg áhugamál.

Rannsóknin var tilkynnt til Persónuverndar í október 2010 og samþykkt án athugasemda auk þess sem hún fékk leyfi Vísindasiðanefndar.

Takmörkun rannsóknarinnar liggur m.a. í fáum viðmælendum en erfitt reyndist að finna fjölskyldur sem uppfylltu skilyrði til þátttöku auk þess sem val á þátttakendum var háð félagsráðgjöfum í barnaverndarnefnd A og B og því var ekki hægt að beita tilviljunarkenndu úrtaki. Til þess að vega upp á móti fáum viðmælendum voru notuð önnur gögn sem fyrir lágu um fjölskyldurnar hjá barnavernd, eins og tilsjónarsamningar, og spurningalisti var lagður fyrir félagsráðgjafana. Rannsóknin hefur takmarkað alhæfingargildi þar sem fáir þátttakendur tóku þátt í henni auk þess sem reynsla þátttakenda af tilsjón er einstaklingsbundin. Þrátt fyrir það hefur verið lögð áhersla á að rannsóknarniðurstöðurnar byggist á réttmæti og áreiðanleika með því að skilja frásögn þáttak-

endanna með sem líkustum hætti og þátttakandinn sjálfur auk þess að setja niðurstöður rannsóknarinnar fram á trúverðugan hátt og vísa beint í tilvitnanir í rannsóknargögnunum.

Niðurstöður

Fjölskyldurnar sem þáðu tilsjón á árinu 2009 hjá barnaverndarnefnd A og B voru samtals 37 og börnin í þessum fjölskyldum voru alls 60. Flest börnin bjuggu hjá einstæðum mæðrum eða í 68% tilvika. Forsjá barnanna var í 46% tilvika hjá móður, sameiginleg forsjá var hjá 43% fjölskyldna og hjá 8% barna var forsjá hjá föður. Helsta tekjulind mæðranna var 35% launuð atvinna og sama hlutfall var hjá þeim mæðrum sem voru á örorkubótum en hjá feðrum var það launuð atvinna; í 22% tilvika lágu ekki fyrir upplýsingar um helstu tekjulind feðranna. Algengast var að fjölskyldurnar byggju í leiguhúsnæði eða í 70,3% tilfella. 54% mæðranna voru með grunnskólapróf, feðurnir voru flestir með grunnskólapróf eða iðnmenntun. Í 46% tilvika hjá feðrunum voru upplýsingar um menntun þeirra ekki skráðar. Foreldrarnir voru á ýmsum aldri en áberandi var hve oft skorti upplýsingar um aldur feðranna eða í 39% tilvika. Börnin voru flest á aldrinum 0–14 ára en tilsjón var sjaldgæfara úrræði hjá börnum sem voru 15 ára og eldri.

Algengt var að þær fjölskyldur sem fengu tilsjón hefðu einnig notið annarra stuðningsúrræða, m.a. stuðningsfjölskyldu, persónulegs ráðgjafa og sálfræðiviðtala fyrir foreldra og börn.

Í niðurstöðum rannsóknarinnar kom fram að tilsjón var oftast notuð þegar vanræksla varðandi umsjón og eftirlit svo og tilfinningaleg vanræksla var til staðar. Auk þess var algengt að beita úrræðinu þegar um var að ræða áhættuhegðun barns, erfiðleika þess í skóla eða þegar skólasókn var ábótavant.

Tilsjónarmennirnir voru annaðhvort fastráðnir eða ráðnir til stakra verkefna. Ekki var gerð krafa um tiltekna menntun en starfsmennirnir höfðu einhverja menntun og/eða viðtæka reynslu af því að vinna með fólki. Þegar tilsjónarmennirnir hófu störf hjá barnaverndarnefnd A og B fengu þeir litla þjálfun eða leiðbeiningar til að takast á við starfið og endurmenntun var sjaldan í boði. Félagssráðgjafarnir töldu mikilvægt að bæta þennan þátt, bæði til að hægt væri að gera meiri kröfur til tilsjónarmannanna og einnig til að þeir gætu beitt faglegri og markvissari vinnubrögðum. Tilsjónarmönnum var ekki boðin regluleg handleiðsla heldur leituðu þeir til félagsráðgjafanna þegar

þeir töldu sig þurfa að fara yfir málin. Félagsráðgjafarnir voru sammála um að ramma mætti handleiðsluna betur inn og gera hana markvissari. Fram kom hjá félagsráðgjöfunum að tilsjónarmennirnir ættu sér engan sýnilegan yfirmann og það töldu þeir ókost. Tilsjónarstarfsmenn skrifa alla jafna dagála og skila inn skýrslu þegar félagsráðgjafar óska eftir því. Félagsráðgjafarnir lögðu áherslu á að bæta mætti þennan þátt í ferlinu því að ekki hefði verið nógu vel skilgreint hvernig þessar skýrslur ættu að vera auk þess sem félagsráðgjafar óska ekki alltaf eftir skýrslunum.

Samkvæmt niðurstöðum hjá barnaverndarnefndum A og B kom í ljós að endurskoða þarf gerð tilsjónarsamninganna. Til dæmis gerir barnaverndarnefnd B ekki tilsjónarsamninga og það er brot á reglugerð nr. 652/2004. Barnaverndarnefnd A uppfyllir ekki allar skyldur sem þurfa að koma fram í samningnum, t.d. komu markmiðin með tilsjón ekki alltaf fram og samráðsfundir voru aldrei tilgreindir. Foreldrar og börn skrifa ekki undir tilsjónasamningana. Að mati félagsráðgjafanna í rannsókninni er mikilvægt að tilsjónarsamningarnir séu bæði sýnilegir foreldrum og tilsjónarmönnum og að farið sé yfir þá í sameiningu þannig að allir geri sér grein fyrir þeim markmiðum sem unnið er eftir.

Félagsráðgjafarnir og mæðurnar voru sammála um að það væru oftast félagsráðgjafarnir sem ættu frumkvæði að því að ræða við foreldra um þá hugmynd að fá tilsjón á heimilið. Að mati félagsráðgjafanna var yfirleitt rætt við börnin þegar könnun máls var í gangi, en þegar kom að því að beita tilsjón var almennt ekki rætt við þau nema um unglunga væri að ræða og tilsjónin beindist sérstaklega að vanda þeirra. Þetta er ekki í samræmi við það sem kom fram hjá börnunum sem tóku þátt í rannsókninni en þar hafði félagsráðgjafi aldrei rætt við þau. Félagsráðgjafarnir sáu möguleika á að ætla börnunum virkari þátttöku við vinnslu máls. Mæðurnar upplifðu ekki mikil samskipti við félagsráðgjafana á meðan tilsjón var á heimilinu. Þær voru ekki þátttakendur við gerð markmiða með tilsjón og mundu ekki eftir að hafa undirritað gögn þar sem markmið með tilsjón kæmu fram. Félagsráðgjafarnir töldu að árangur af tilsjón væri metinn í samráði við tilsjónarmann og foreldra, en að mat væri ekki gert nógu reglulega né markvisst og einnig þótti þeim skorta að haldnir væru lokafundir með öllum aðilum. Mæðurnar töldu einnig að eftirfylgni skorti þar sem farið var yfir markmiðin með tilsjón og árangur metinn. Að mati félagsráðgjafanna var ekki gert ráð fyrir börnunum á þessum

fundum nema þegar um unglunga væri að ræða og að markmið tilsjónar sneri sérstaklega að þeirra vanda.

Eldri stúlkan, sem rætt var við, taldi mikilvægt að huga vel að þátttöku barna við vinnslu barnaverndarmála. Auk þess lagði hún áherslu á að upplýsa börn um stöðu mála miðað við aldur þeirra og þroska. Hún sagði:

Það var bara lítið einhvern veginn á okkur sem börn þannig að við vorum tekin út úr dæminu þó að við stæðum þarna og fylgdumst með öllu ... aldrei var sagt við mig hvað væri í gangi, það var bara, núna ferð þú þangað og núna ferð þú þangað, nú ætlum við þangað og svo fer mamma og svo kemur þessi og svo bara einhvern veginn fór þetta allt í rugl.

Að mati félagsráðgjafa og foreldra í rannsókninni er helsti kosturinn við tilsjón sá að þjónustan fer fram á heimili fjölskyldunnar og er einstaklingsmiðuð. Auk þess töldu félagsráðgjafarnir að hægt væri að fá betri upplýsingar um fjölskylduna með því að nota úrræðið, og að það gæti varpað nýrri sýn á aðstæður fjölskyldunnar. Að mati félagsráðgjafanna eru gallarnir við úrræðið einkum lítill verkstjórn, lélegt skipulag og skortur á skýrum verkferlum ásamt sýnilegum yfirmanni úrræðisins. Þeir töldu að tilsjónarmennirnir hefðu ekki næga menntun og þjálfun til að sinna starfinu auk þess sem tryggja mætti betur aðgengi að handleiðslu fyrir þá. Árangur af úrræðinu er ekki nógu góður og endurmat á árangri skorti ásamt reglulegum samráðsfundum þar sem staða máls er endurmetin.

Framtíðarsýn félagsráðgjafanna á tilsjón byggðist fyrst og fremst á því að vinna með þá galla sem þeir sáu á úrræðinu, þ.e. að uppbygging úrræðisins verði skipulegri, verkferli skýrari og að menntun tilsjónarmanna verði aukin. Þá veltu félagsráðgjafarnir því fyrir sér hvort gera ætti kröfu um að tilsjónarmennirnir hefðu fagmenntun, t.d. félagsráðgjafamenntun. Með aukinni menntun væri hægt að gera meiri kröfur til tilsjónarmannanna varðandi frumkvæði þeirra í vinnu og fagleg vinnubrögð.

Um ræða

Foreldrar vilja yfirleitt standa sig vel í foreldrahlutverkinu en staða þeirra er mismunandi og fyrir vikið er geta þeirra misjöfn til að sinna uppeldishlutverkinu. Foreldrar sem njóta þjónustu barnaverndar standa oft á jaðri samfélagsins svo að félagsleg staða þeirra er veik og persónulegur styrkur takmarkaður. Það einkennir m.a. þessa foreldra að þeir glíma við

margþættan vanda, félagslega einangrun, slæma félags- og fjárhagslega stöðu, lítið sjálfstraust, erfið samskipti við börn sín og þeir eiga erfitt með að skipuleggja líf sitt eða hafa stjórn á eigin tilfinningum (Cleaver, Unell og Aldgate, 1999; Freydís J. Freysteinsdóttir, 2005). Með hliðsjón af niðurstöðum rannsóknarinnar má ætla að endurskoða þurfi tilsjón ef hún á að geta veitt fjölskyldum innan barnaverndar viðeigandi þjónustu á heimili. Félagsráðgjafarnir í rannsókninni töldu mikilvægt að huga betur að umgjörð tilsjónar, t.d. uppbyggingu hennar, hafa reglulegt endurmat ásamt því að halda samráðsfundi og að tilsjónarsamningarnir væru sýnilegir foreldrum og tilsjónarstarfsmönnum svo að úrræðið yrði markvissara og skilaði betri árangri. Vert er að benda á að þessir þættir eru almennt á ábyrgð félagsráðgjafanna sem þeir ættu að geta lagfært sjálfir með því að endurskoða úrræðið. Aftur á móti lögðu þeir ekki eins mikla áherslu á mikilvægi samvinnu og þátttöku barna í tengslum við tilsjón. Í rannsókninni kom skýrt fram hjá barni að mikilvægt sé að leyfa barni að vera þátttakandi að eigin barnaverndarmáli og útskýra vel stöðu málsins fyrir því. Það má því ætla að félagsráðgjafar þurfi að temja sér þá vinnureglu að beita barnamiðaðri nálgun svo að sjónarmið barnanna og hagsmunir þeirra komi fram. Í allri barnaverndarvinnu er mikilvægt að vinna í samvinnu við foreldra og börn því það er oftast forsenda þess að breytingar náist hvað varðar umönnun og aðbúnað barna. Á sama tíma má velta fyrir sér í hve miklum mæli feðurnir koma að vinnslu barnaverndarmála þar sem oft skortir upplýsingar um bakgrunn þeirra. Erlendar og íslenskar rannsóknir á 21. öld hafa bent til þess að þátttaka feðra sé takmörkuð þar sem ekki eru gerðar miklar kröfur til föðurins sem foreldris við vinnslu barnaverndarmála þó að breytingar hafi orðið á stöðu karla og þátttöku þeirra í uppeldishlutverkinu. Auk þess njóta nú æ fleiri börn forsjár beggja foreldra eftir skilnað eða sambúðarslit (Anni G. Haugen, 2009, 2010; Scourfield, 2003; Stanley, Miller, Foster og Thomson, 2010).

Í barnaverndarlögum kemur ekkert fram um að tilsjónarmenn eigi að sinna eftirliti, en þrátt fyrir það var eftirlit eitt af markmiðum tilsjónar í 35% mála sem rannsökuð voru. Hjá félagsráðgjöfunum kom einnig fram að eftirlitið sem beitt er með því að nota tilsjón virðist stundum ósýnilegt foreldrum þar sem ekki er alltaf rætt við þá um að það sé eitt af markmiðum tilsjónar. Því má velta fyrir sér hvort eftirlitshlutverkið samræmist skilgreiningunni á tilsjón eða

hvort um sé að ræða annars konar úrræði. Í 24. gr. barnaverndarlaga er tilsjón eitt af þeim úrræðum sem beitt er þegar foreldrar eru í samvinnu, en í 26. gr. er kveðið á um það að ef úrræði í samvinnu við foreldra hafa ekki skilað árangri getur barnaverndarnefnd úrskurðað eftirlit með heimilinu gegn vilja foreldra. Auk þess má ætla að aðrar starfskröfur, svo sem menntun og persónulegir eiginleikar, þurfi að vera til staðar hjá starfsmanni sem sinnir eftirliti en hjá starfsmanni sem veitir stuðning og/eða ráðgjöf á heimili. Gera má ráð fyrir að starfskröfur til tilsjónarmanna kalli frekar á faglegru vinnubrögð eins og samvinnu, skráningu ganga, endurmat og skýr markmið. Því má ætla að aðskilja þurfi eftirlitshlutverkið frá tilsjón þar sem um er að ræða tvö ólík störf sem kalla á ólíkar kröfur til starfsmanna. Samt verður að hafa í huga að tilsjónarmaður er starfsmaður barnaverndarnefndar og því er erfitt að aðgreina eftirlitshlutverkið algerlega frá tilsjón þótt mikilvægt sé að gera eftirlitshlutverkið sýnilegra fyrir foreldrum.

Í rannsókninni lögðu félagsráðgjafarnir áherslu á að tilsjónarmennirnir hafi til að bera viðeigandi menntun og geti veitt stuðning til að geta mætt þörfum fjölskyldunnar. Ólíklegt er að eitt úrræði geti sinnt öllum þeim fjölbreytta vanda sem fjölskyldur innan barnaverndar glíma við því að enginn einn starfsmaður getur verið sérfræðingur í öllu. Auk þess er hætta á að ef markhópur úrræðisins er ekki vel skilgreindur þá verði það nokkurs konar ruslakista sem tekur á móti öllum fjölskyldum með ólíkan vanda. Með því að ákveða markhóp úrræðisins er einnig kallað eftir frekari greiningu og könnun áður en úrræðinu er beitt. Slíkt verður að telja mikinn kost því að þannig nást frekari tengsl milli fjölskyldunnar og félagsráðgjafans. Með því að veita góðan stuðning á heimili má gera ráð fyrir að aðstæður og líðan barna batni til muna. Ekki má gleyma að foreldrar eru besta forvörnin og því þurfum við að efla færni þeirra til að takast á við eitt erfiðasta en skemmtilegasta hlutverk lífsins – foreldrahlutverkið.

Heimildir

- Anni G. Haugen. (2004). *Beiting úrræða í barnaverndarmálum, mörkin milli stuðnings og þvingunar og ákvörðunarferlið: Hlutur Íslands í norrænni samanburðar-rannsókn* (Ritröð 1). Reykjavík: Barnaverndarstofa.
- Anni G. Haugen. (2007). Samvinna í barnavernd. Í Gunnar Þór Jóhannesson (ritstj.), *Rannsóknir í félagsvísindum VIII: Félagsvísindadeild* (bls. 231–240). Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Anni G. Haugen. (2009). Samvinna við gerð áætlana um

- meðferð máls í barnaverndarstarfi. Í Halldór Sig. Guðmundsson og Silja Bára Ómarsdóttir (ritstj.), *Rannsóknir í félagsvísindum X: Félagsráðgjafardeild og stjórnmálafræðideild* (bls. 21–30). Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Anni G. Haugen. (2010). Samvinna í barnavernd: Sjónarhorn starfsmanna. Í Halldór Sig. Guðmundsson (ritstj.), *Rannsóknir í félagsvísindum XI: Félagsráðgjafardeild* (bls. 1–8). Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Árni Böðvarsson (ritstj.). (1982). *Íslensk orðabók handa skólum og almenningi*. Reykjavík: Bókaútgáfa Menningar-sjóðs.
- Barnalög* nr. 76/2003.
- Barnaverndarlög* nr. 80/2002.
- Barnaverndarstofa. (e.d.). *Stuðningsúrræði*. Sótt 1. maí 2011 á <http://bvs.is/?ser=288&m=1>.
- Beder, J. (1998). The home visit, revisited. *Families in Society*, 79(5), 514–522.
- Bell, M. (2002). Promoting children's rights through the use of relationship. *Child and Family Social Work*, 7, 1–11.
- Berry, M., Charlson, R. og Dawson, K. (2003). Promising practices in understanding and treating child neglect. *Child and Family Social Work*, 8, 13–24.
- Cleaver, H., Unell, I. og Aldgate, J. (1999). *Children's needs – parenting capacity: The impact of parental mental illness, problem alcohol and drug use, and domestic violence on children's development* (13. útg.). London: Crown Copyright.
- Egelund, T. og Thomsen, S.A. (2002). *Tærskler for anbringelse: En vignetundersøgelse om socialforvaltningens vurderinger i børnesager*. København: Socialforskningsinstituttet. 02:13.
- Evrópuráðið. (2005). *Tilmæli Rec (2005)5 ráðherranefndarinnar til aðildarríkja um réttindi barna sem vistuð eru langdvölum á stofnunum*. Sótt 2. desember 2010 á <http://www.bvs.is/files/file410.pdf>.
- Evrópuráðið. (2006). *Foreldrahæfni í Evrópu samtímans. Mikilvæg boð til foreldra: „Ölumst upp saman“*. Sótt 15. janúar 2011 á <http://www.bvs.is/files/file514.pdf>.
- Fern, E. (2008). *The implications of how social workers conceptualise childhood, for developing child-directed practice: An action research study in Iceland*. Óbirt doktorsritgerð: Háskólinn í Warwick. Sótt 28. september 2010 á [www.http://wrap.warwick.ac.uk/2225/1/WRAP_THESIS_Fern_2008.pdf](http://wrap.warwick.ac.uk/2225/1/WRAP_THESIS_Fern_2008.pdf).
- Freydís J. Freysteinsdóttir. (2005). *Risk factors for repeated child maltreatment in Iceland*. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Guðrún Kristinsdóttir. (2004). *Ég hef verið mjög sátt við að vera í fóstri en ...: Um reynslu ungs fólks í fóstri*. (Ritröð 2). Reykjavík: Barnaverndarstofa.
- Gupta, A. og Blewett, J. (2007). Change for children? The challenges and opportunities for the children's social work workforce. *Child and Family Social Work*, 12, 172–181.
- Halldór S. Guðmundsson. (2005). *Hegðun, líðan og félagslegar aðstæður 11–18 ára barna innan barnaverndar á Íslandi: Sjónarhorn barna, foreldra, kennara og starfsmanna barnaverndar*. Óbirt MA-ritgerð. Háskóli Íslands.
- Helga Jóhannsdóttir. (1997). *Á treffe klienten hjemme: Om hjemmebesøk som praksistradisjon i sosialt arbeid*. Oslo: Høgskolen i Oslo.
- Hervör Alma Árnadóttir. (2006). *Vill einhver hlusta á mig? Rannsókn á fjölskyldusamráði frá sjónarhorni barnsins*. Óbirt MA-ritgerð: Háskóli Íslands, Félagsvísindadeild.
- Hervör Alma Árnadóttir. (2010). Fjölskyldusamráð: Leið barna til virkrar þátttöku. Í Halldór Sig. Guðmundsson (ritstj.), *Rannsóknir í félagsvísindum XI: Félagsráðgjafardeild* (bls. 1–9). Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Holland, S. og Scourfield, J. (2004). Liberty and respect in child protection. *British Journal of Social Work*, 34, 17–32.
- Larsen, E. (2011). Help or formality? Children's experiences of participation in home-based child welfare cases: A Norwegian example. *Nordic Social Work Research*, 1(1), 43–60.
- McLeod, A. (2007). Whose agenda? Issues of power and relationship when listening to looked-after young people. *Child and Family Social Work*, 12, 278–286.
- Munro, E. (2001). Empowering looked-after children. *Child and Family Social Work*, 6, 129–137.
- Munro, E. (2010). *The Munro review of child protection. Interim report: The child's journey*. Sótt 20. maí 2011 á <http://www.education.gov.uk/munroreview/>.
- Reglugerð um úrræði á ábyrgð sveitarfélaga samkvæmt ákvæðum barnaverndarlaga nr. 652/2004*.
- Sandbæk, M. (1999). Children with problems: Focusing on everyday life. *Children & Society*, 13, 106–118.
- Schjelderup, L., Omre, C., Marthinsen, E., Hoverak, S. og Hyrve, G. (2005). *Mot et nyt barnevern*. Í L. Schjelderup, C. Omre og E. Marthinsen (ritstj.), *Nye metoder i et moderne barnavern* (bls. 9–52). Bergen: Fagbokforlaget.
- Schofield, G. og Thoburn, J. (1996). *The voice of the child in child protection*. London: Institute for Public Policy Research.
- Scourfield, J. (2003). *Gender and child protection*. New York: Palgrave Macmillan.
- Shemmings, D. (2000). Professionals' attitudes to children's participation in decision-making: Dichotomous accounts and doctrinal contests. *Child and Family Social Work*, 5, 235–243.
- Sinclair, R. (2004). Participation in practice: Making it meaningful, effective and sustainable. *Children and Society*, 18, 106–118.
- Slettebø, T. og Scim, S. (ritstj.). (2007). *Brukermedvirkning i barnevernet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Stanley, N., Miller, P., Foster, H.R. og Thomson, G. (2010). *Children and families experiencing domestic violence: Police and children's social services' responses*. Sótt 14. júní 2011 á http://www.nspcc.org.uk/inform/research/findings/children_experiencing_domestic_violence_summary_wdf68552.pdf.
- Þórhildur Lindal (ritstj.). (2007). *Barnasáttmálinn: Rit um samning Sameinuðu þjóðanna um réttindi barnsins með vísun í íslenskt lagaumhverfi*. Reykjavík: Oddi hf.